

**SHARQ MUTAFAKKIRLARI FALSAFIY QARASHLARIDA
MA'NAVIY BARKAMOL INSON TARBIYASI**

Mamadaliyev Muzaffar Umarovich

*Andijon davlat chet tillari instituti Roman-german va slovyan tillari
fakulteti*

*Ijtimoiy gumanitar fanlari, pedagogika va psixologiya kafedrasi
o'qituvchisi*

m.u.mamadaliyev@mail.ru +998902100402

Maqolada sharq mutafakkirlari ilmiy falsafiy merosi, barkamol avlodga tarbiyasi, inson ma'naviyatini boyitish ma'naviy meros, ma'naviy yetuklik kabi masalalar haqida fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: inson, ma'naviyat, aql, adolat, axloq, ma'naviy meros, dunyoqarash, insof, diyonat, mehr

В статье рассматриваются научно-философское наследие мыслителей Востока, воспитание гармонично развитого поколения, обогащение человеческой духовности, духовного наследия, духовной зрелости.

Ключевые слова: человек, духовность, интеллект, справедливость, нравственность, духовное наследие, мировоззрение, честность, благочестие, доброта

The article discusses the scientific and philosophical heritage of Eastern thinkers, the education of a harmoniously developed generation, the enrichment of human spirituality, spiritual heritage, spiritual maturity.

Key words: man, spirituality, intellect, justice, morality, spiritual heritage, worldview, honesty, piety, kindness

Buyuk alloma va ajdodlarimiz, aziz-avliyolarimizning bebaho merosi, yengilmas sarkarda va arboblarning jasoratini yoshlar ongiga singdirish, ularda milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini kuchaytirishga aloxida e'tibor qaratishimiz kerak. [1.40]

Bugungi kunda mamlakatimizda ma'nan sog'lom, yuksak bilimli va intellektual salohiyatli barkamol avlodni tarbiyalash eng muxim va muqaddas vazifaga aylangan. Zero barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevoridir. Ma'naviy barkamol insonni tarbiyalash xalqimizning azaliy orzularidan biri bo'lib, ajdodlarimiz bu masalada ilmu-ma'rifat, ma'naviyat va madaniyat tushunchalarini qanday qilib yosh avlodga o'rgatish, ularni komillik sari yetaklab bilimli inson qilib kamol toptirish yo'llarini doimo izlaganlar. Insoniyat tarixiy taraqqiyotning barcha davrlari doimiy harakat va rivojlanish mavjudlikning yetakchi omili ekanligini anglatib keladi. Insoniyat ma'naviy va jismoniy harakatni tashkil etish

orqali o'zining bugungi fiziologik-anotomik ko'rinishiga kelibgina qolmay, tana rivojiga muvofiq ruhiyatini ham boyitishga uringan. Har bir davlat, jamiyat taraqqiyoti davomida yangi avlod yuksak ma'naviyatini yangidan yaratmaydi, balki ajdodlardan qolgan moddiy va yuksak ma'naviyat negizlariga tayanadi, ajdodlardan boyliklarni qabul qilib, ularni ijodiy davom ettiradi. Yangi qadriyatlarni yaratish uchun esa ajdodlar yuksak merosini o'zlashtirish zarur bo'ladi. Inson yer yuzida mavjud jonzotlar orasida eng mumtoz, eng qadimiysidir. Inson shaxsi esa eng olijanob ijtimoiy qadriyatdir. Xalqimiz o'z taraqqiyoti davomida erishgan va yaratgan madaniy boyliklardan, axloqiy qarashlar va qoidalaridan unumli foydalanmasdan milliy qadriyatlarni anglaydigan yurtsevar va xalqparvar yuksak ma'naviyat egasi bo'lgan yoshlarni kamolotga yetkazish mumkin emas. Chunki ajdodlarimiz qoldirgan ma'naviy meroslar barcha davrlar uchun kerak bo'ladigan ilg'or fikrlar bugungi taraqqiyotimiz uchun ham katta ahamiyatga ega.

Mutafakkirlarimizning ilmiy merosi uning jamiyatda tutgan o'rni, yoshlar ta'lim-tarbiyasi haqidagi qimmatli va dono fikrlari bilan bugun va kelajak yoshlarimiz ongu tafakkur dunyosini ma'naviyatini oshirish mumkin. Shuning uchun ham mutafakkirlar ilmiy merosini jamiyat hayotidagi ahamiyatini o'rganish hamda ularni yoshlarga etkazish muxim vazifa sanaladi. Eng qadimgi yozma manbalardan biri zardushtiylarning muqaddas kitobi "Avesto"dir. Avestoda inson kamoloti undagi axloqiy tarbiya masalasi badiiy uslubda yoritilgan bo'lib, ma'naviy yetuk, jismonan sog'lom, ezgu fikrli, bukilmaz irodali, falsafiy bilimli inson shaxsi, orzusi ulug'lanadi.

Inson ma'naviyatini boyitish uni yuksak komillik cho'qqisi sari yetaklovchi asosiy manba bu "Qur'oni Karim" va "Hadisu sharif"dir. Mutafakkir va qomusiy olimlarimiz bu manbalarda keltirilgan ma'lumotlar inson ma'naviyati, uning asosi bo'lgan botiniy va zoxiriy axloqiga oid ibratli na'munalar, maslahatlar, hikoyatlar asrlar mobaynida ajdodlarimiz hayotida tarkib topgan milliy urf-odatlar ham muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlab kelganlar.

O'zbekiston respublikasining birinchi prezidenti I.Karimov Buyuk allomalardan biri Imom al-Buxoriy haqida fikr yuritar ekan, "Buyuk vatandoshimiz bashariyatga tengsiz ma'naviy meros qoldirib ketdi. Bu merosning gultojisi – eng ishonchli hadislar to'plami – "Al-Jome' as-sahih" islom dinida Qur'oni Karimdan keyingi ikkinchi, butun dunyo musulmonlari e'tiqodiga ko'ra, u bashariyat tomonidan bitilgan kitoblarning eng ulug'idir" [2.185] – deb g'ururlanib gapiradi.

Bunday ulug' zotlardan yana biri Burxoniddin Marg'inoniy bo'lib, u zot yashagan o'rta asrlarda ijtimoiy hayot nihoyatda ziddiyatli bo'lgan. Bu ziddiyatli hayot yechimini topish uchun odamlarning ibratli hayoti, pok e'tiqodi, olijanob insoniy fazilatlaridan tashqari, o'z davri qonun-qoidalarini, shariat

ahkomlarini o'zida mujassam etgan nodir asarlar yaratish zaruriyati vujudga keldi. Bu masala buyuk yurtdoshimiz Burxoniddin Marg'inoniy tomonidan bajarildi. Uning "Hidoya" asari buning yorqin dalilidir. Markaziy Osiyo allomalari bu jamiyatning, boshqacha aytganda Sharq demokratiyasining g'oyaviy poydevoriga ta'mal toshini qo'yganlar. Jumladan, O'rta asr uyg'onish davri allomalaridan Abu Nasr Farobiyning fozil jamiyat haqidagi fikrlari, fozil va adolatli jamoaning odamlari eng go'zal va yaxshi maqsadlarga, xamda umumiy manfaatlarga erishish yo'lida bir-birlariga yaqindan yordam beradi degan g'oyasida asoslangan.

Abu Nasr Forobiy ijodida ilm-hikmati, aql va adolat, adolatli bo'lish tushunchalari inson ma'naviyatining asosi sifatida e'tirof etiladi. Allomaning fikricha, inson o'rtasidagi munosabatlarning ezgulik yoki yovuzlikka asoslanishi adolat mezoniga amal qilinganlik yoki amal qilinmaganlik bilan belgilanadi. Forobiy bilim va aql masalasiga to'xtalar ekan "Aqlli deb shunday kishiga aytamizki, unda o'tkir zehn-idrok bilan birga fazilatli ham, bo'lsin. Bunday kishi o'zining butun qobiliyati va idrokini yaxshi ishlarni amalga oshirishga, yomon ishlardan o'zini saqlashga va torishga qaratgan bo'lmog'i lozim. Shunday odamgina aqlli va to'g'ri fikr yurituvchi deb atash mumkin". [4.182]

Ma'naviy barkamol inson tarbiyasida ularning intellektual saloxiyati va jismoniy jihatdan tarbiyalashda Abu Rayhon Beruniy ham fozil jamiyatda yashovchi komil inson, o'z or-nomusini bilgan va qadr-qimmatini saqlagan, oliyjanob, muruvvat egasidir deb adolatli jamiyatni barpo etish uchun komil insonni shakllantirishga muhim ahamiyat beradi.

Abu Rayhon Beruniyning fikricha, ijtimoiy adolat sub'ektlar o'rtasidagi munosabatni mo'tadil bo'lishini ta'minlabgina qolmay, shu bilan birga jamiyat rivojini ham kafolatlaydi. Shu sababli alloma adolatsizlik qonunsizlik bilan birga jamiyatdagi mavjud yomonliklar hamda ijtimoiy xalokatlarning sababi ekanligiga alohida urg'u beradi.

Zamonaviy sharoitda jamiyatda ijtimoiy adolatning qaror topganligi uning ma'naviyatini belgilovchi mezonlardan biri sifatida qay darajada ulug'lansa, Abu Rayhon Beruniy davrida ham ana shunday ahamiyat kasb etgan. Bu fikrning isboti alloma tomonidan bildirilgan quyidagi fikrda ham o'z isbotini topgan: "Agar adolat butun kamolotning majmui bo'lsa, yomonlik – uning qarama-qarshisidir"¹.

Ma'naviy barkamol inson falsafasi mazmundagi tadqiqotlarni olib borgan sharq falsafasining yetuk mutafakkirlaridan Abu Homid Muhammad G'azzoliy "Kimiyo saodat" asarida shu haqda bunday yozadi:

"Bilgilki, Haq taolo Odamni o'ynamoq va kulmoq va yemok-ichmoq uchun yaratmabdur. Balki Odamning yaralishida ulug' hikmatlar bordurki, hazrati Haq subhonahu va taolo o'zini tanitmoq uchun yaratibdur va (Haqni tanishda) ma'rifat

¹ <https://fayllar.org/abu-rayxon-beruniy-asarlarida-komil-inson-tarbiyasiga-qarashla.html?page=2>

yo‘lining ulug‘ xatarlari bordur. Agarchi odam azaliy ermasdir, lekin abadiydir, qiyomat kuni qayta tirilgandin keyin odamning vujudi shahristoniga o‘lim lashkari yo‘l topmas, abadul abad vujud shahri ma‘mur bo‘lib, mo‘minlar (iymonlilar) bihisht ne‘matidin masrur (rohatda) va kuffor do‘zah o‘tidin majrur (azobda) bo‘lg‘aylar”².

Muhammad G‘azzoliy inson vujudi odamni tuban ishlarga boshlovchi hayvoniy istaklarga to‘la, noqis ekanligini, ammo inson ruhi Arshi a‘lodan berilgani uchun qudratli ekanligini tushuntiradi.

Lekin inson ruhi bu dunyoning o‘tkinchi xoyu-havaslariga berilib, hayvoniy istaklarning quli bo‘lib qolsa, unday ruh ifloslanib, loyqalanib, haqiqatni ravshan aks ettirmay qoladi.

Bunday ulug‘ zotlardan yana biri Burxoniddin Marg‘inoniy bo‘lib, u yashagan o‘rta asrlarda ijtimoiy hayot nihoyatda ziddiyatli bo‘lgan. Bu ziddiyatli hayot yechimini topish uchun odamlarning ibratli hayoti, pok e‘tiqodi, olijanob insoniy fazilatlaridan tashqari, o‘z davri qonun-qoidalarini, shariat ahkomlarini o‘zida mujassam etgan nodir asarlar yaratish zaruriyati vujudga keldi. Bu masala buyuk yurtdoshimiz Burxoniddin Marg‘inoniy tomonidan bajarildi. Uning "Hidoya" asari buning yorqin dalilidir.

Burxoniddin Marg‘inoniy hayoti, faoliyati va u tomonidan yaratilgan ellik kitobni o‘z ichiga olgan "Hidoya" asari ma‘naviy merosimizning nodir manbai bo‘lib, u inson ma‘naviyatini boyitish, ma‘naviy-axloqiy tarbiyasi uchun muhim hisoblanadi. Shuning uchun Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov Burxoniddin Marg‘inoniy tavalludining 910 yilligi tantanalarida so‘zlagan nutqida shunday fikrlarni unga nisbat berib aytadi: "Burxoniddin Marg‘inoniy asarlarining mohiyati bo‘lmish adolat tuyg‘usi, o‘z davrining huquqiy mezonlari asosida yashash, o‘zganing mol-mulkiga ko‘z olaytirmaslik, haromdan xazar qilish, insof va diyonat, mehr-oqibatlar bugungi kunda ham ma‘naviy hayotimiz asoslarini tashkil etadi, desak hech qanday xato bo‘lmaydi". [3.119]

Abu Ali ibn Sino jahon madaniyatiga betakror hissa qo‘shgan serqirra olimlardan biridir. U o‘z davri ilmining deyarli barcha sohaları bilan shug‘ullanib, fanlar rivojida salmoqli iz qoldirdi. Tarixiy yozma manbalarga tayanib aytadigan bo‘lsak buyuk alloma 450 dan ortiq asar yozganligi ta‘kidlangan. Bizgacha ularning 250 nafarga yaqini yetib kelgan. Buyuk alloma Ibn Sinoning “Tib qonunlari” asari necha asrlar davomida yevropaning eng nufuzli oliy o‘quv yurtlarida asosiy tibbiyot darsliklaridan biri sifatida o‘qitib kelingani, dunyo miqyosida “meditsina”, “sog‘lom turmush tarzi” degan tushunchalarning fundamental asosi bo‘lib xizmat qilgani, albatta, chuqur hayotiy va ilmiy zaminga

² Abu Homid G‘azzoliy «Kimyo Saodat» (Ruh haqiqati) «Adolat» Toshkent 2005 14-b

ega. Aniqroq aytadigan bo'lsak ibn Sinoning butun ilmiy faoliyati dunyo taraqqiyotini insonparvarlik ruhi uning ma'naviy negizi rivojlantirishga ulkan ta'sir o'tkazgani barchamizga ayondir. Mutafakkirning asalarida ma'naviy barkamollik, yuksak falsafiy fikrlar, estetik faoliyat, badiiy adabiyot qonuniyatlari ilgari surilganligini ko'rishimiz mumkin.

Abu Ali ibn Sino barkamol insonni shakllantirishda birinchi o'ringa insonlar o'rtasidagi axloqiy munosabatlarni qo'yadi. Yuksak axloq sohibi bo'lishga esa ma'rifat yordamida erishiladi. Olimning fikricha, axloqiy munosabatlarning yuksalishi jamiyatning ma'naviy-axloqiy sog'lomligi va sobitligini ta'minlaydi. Inson vujudi istaklari uning ruhini tubanliklar sari boshlab, haq yo'ldan adashtirishini Ibn Sino o'z qahramoni Hayy ibn Yaqzon tilidan bunday tushuntiradi: "Agar seni biror firibgar yo'ldan ozdirsa, ishing chatoq. Tevaragingdagi sendan ajralmaydigan bu omillar (ishchi, xizmatchilar, quloq, ko'z, qo'l-oyoq va boshqa a'zolarining hoyu xavaslarini nazarda tutiladi) yomon oshnalaringdir. Sen ulardan osonlikcha qutulolmaysan, ular seni yo'ldan uradi. Ularning fitnasidan seni halollik va pokizalikkina saqlab qolishi mumkin".

Ulug' sohibqiron Amir Temur nafaqat o'zbek xalqi, balki Markaziy Osiyo hududida yashovchi barcha xalqlarning tarixiy taraqqiyotini ta'minlashda ulkan hissa qo'shgan shaxslardan biridir. Amir Temur fenomeni nafaqat jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojini ta'minlashdagina aks etib qolmay, shu bilan birga yuksak ma'naviyatga va axloqiy fazilatlariga ega shaxs timsoli sifatida ham namoyon bo'ladi. Amir Temur ma'naviyatining eng ustuvor jihati uning davlat boshqaruvi hamda fuqarolarga bo'lgan munosabatda ham adolatga tayanganligidir. Bu holat sohibqironning kundaliklarida qayd etilgan quyidagi fikrlarda ham o'z tasdig'ini topgan: "Zolimdan mazlumning xaqqini odim. Zolim yetkazgan moddiy va jismoniy zararlari isbotlaganimdan keyin, uni shariatga muvofiq ikkisi o'rtasida muhokama qildim va bir gunohkorning o'rniga boshqasiga jabr zulm yetkazmadim [5.75], "Kim menga do'stlik qilsa qadrladim, do'stligini unutmamim va unga muruvvat, ehson, izzatu ikrom ko'rsatdim". [5.77]

Buyuk mutafakkirlarimiz qoldirgan ma'naviy merosimiz bizni ma'naviy barkamollik sari yetaklab vatanga sodiqlik, yurtga ishonch, xalqimizda ota-onaga bo'lgan hurmat, uni e'zozlash, ulug'lash hamisha yuqori darajada bo'lgan, bu esa ma'naviyatimizning, jamiyatda axloqiy normalarni qay darajada yuksak bo'lganligini ifodalaydi.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi fan texnologiyalar yuksak rivojlangan, kompyuter tarmoqlari ongimizni tobora ko'proq egallayotgan globallashuv asrida yoshlarimizni turmush tarzini to'g'ri shakllantirish, ularni ilm, kasb-xunarga to'g'ri yo'naltirish, jamiyatdagi maqsad va vazifalarini to'g'ri anglashlariga yordam berish masalalarida mas'uliyatimizni yanada oshirishimiz lozim.

Bu borada yosh avlod o'z ma'naviyatini yuksaltirish, ularni bilimlarini oshirish, yurtga sadoqat, vatanparvarlik, ezgulik, bag'rikenglik kabi tuyg'ularini yuksalishida ajdodlarimiz qoldirgan ma'naviy merosining o'rni benihoyat katta ekanligini anglab kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADBIYOTLAR RO'YXATI

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. Т.: Ўзбекистон 2019 й
2. Каримов.И.А. Биз келажакимизни ўз кўлимиз билан кураимиз. 7-т. - Т.: Ўзбекистон 1999 й
3. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз.9-т. - Т.: Ўзбекистон 2001 й
4. Абу Наср Форобий. “Фозил одамлар шахри” Т, “А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти” 1993 й
5. “Темур тузуклари”. Б.Абдуҳалимов ва бошқалар. Т., “Ўзбекистон”, 2011 й
6. Mamadaliev, M. (2023). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE AS A FACTOR LEADING MAN TO TRUTH AND GOODNESS. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 156–159). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10113191>Umarovich M. M. THE IMPORTANCE OF COOPERATION BETWEEN EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND FAMILIES ON THE BASIS OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF OUR ANCESTORS IN THE FORMATION OF YOUTH SPIRITUALITY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 10. – №. 4. – С. 157-163.
7. Mamadaliev Muzaffar Umarovich. (2022). IN FORMING THE SPIRIT OF YOUTH PHILOSOPHICAL WORLDWIDE AND THE SCIENTIFIC SIGNIFICANCE OF OUR NATIONAL SPIRITUAL HERITAGE. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(4), 338–342. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/SKJ6E>
8. Mamadaliev, M. (2023). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE AS A FACTOR LEADING MAN TO TRUTH AND GOODNESS. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 156–159). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10113191>
9. Artikov, T. A., & Mamadaliyev, M. U. (2023). ABU RAYKHAN BERUN'S VIEWS ON EDUCATION. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 481–484). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10220673>
10. Umarovich, Mamadaliev. (2020). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE IS THE METHODOLOGICAL REGULATOR FOR THE DEVELOPMENT OF

ISIRC
INTERNATIONAL SCIENTIFIC INNOVATION RESEARCH CONFERENCE FRA

INTERNATIONAL SCIENTIFIC INNOVATION RESEARCH CONFERENCE

Volume 01, Issue 01, 2024

ALL DISCIPLINES. EPRA International Journal of Research & Development (IJRD). 197-198. 10.36713/epra4105. The article depicts the nature of philosophic knowledge, their difference from the knowledge received from other subjects and its role in the process of formation of spiritually developed person. **KEY WORDS:** Philosophical knowledge, natural knowledge, mysteries of the world, living education, intellectual eagerness, thinking absolutely, logical thinking, daily (ordinary) education (knowledge).